

HINDLARDA TURLI O'Z-O'ZINI ANGLASH ANGLASH SHAKILLARINING O'ZARO NISBATI VA KONFOTRATSIYASI

Komiljonova Maftuna Xamdam qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Sotsiologiya yo'nalishi talabasi

kxmaftun11@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada hind falsafasida o'z-o'zini anglash shakllarining mohiyati, ularning o'zaro nisbati va konfiguratsiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida o'zlik tushunchasining empirik, psixologik va transsendent darajalari ajratib ko'rsatilib, ularning turli falsafiy maktablarda talqin qilinishi o'rganiladi. Xususan, Advaita Vedanta, Sankhya, Yoga va Buddhism doirasida o'z-o'zini anglashning ontologik va gnoseologik jihatlari yoritiladi. Maqolada mazkur yondashuvlarning o'ziga xos xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinib, ularning zamonaviy ong falsafasi bilan aloqador jihatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijasida o'z-o'zini anglashning turli modellari yagona tizim doirasida tushuntirilishi mumkinligi asoslanadi.

Abstract

This article analyzes the nature of forms of self-awareness in Indian philosophy, their interrelation and configuration. During the research, the empirical, psychological and transcendental levels of the concept of identity are distinguished, and their interpretation in different philosophical schools is studied. In particular, the ontological and epistemological aspects of self-awareness within the framework of Advaita Vedanta, Sankhya, Yoga and Buddhism are covered. The article compares the characteristics of these approaches and reveals their aspects related to the modern philosophy of mind. As a result of the research, it is based on the fact that different models of self-awareness can be explained within the framework of a single system.

Абстрактный

В данной статье анализируется природа форм самосознания в индийской философии, их взаимосвязь и конфигурация. В ходе исследования выделяются эмпирический, психологический и трансцендентальный уровни понятия

идентичности, а также изучается их интерпретация в разных философских школах. В частности, освещены онтологические и гносеологические аспекты самосознания в рамках адвайта-веданты, санкхьи, йоги и буддизма. В статье сравниваются характеристики этих подходов и раскрываются их аспекты, связанные с современной философией сознания. В результате исследования оно основано на том, что разные модели самосознания можно объяснить в рамках единой системы.

Kalit so‘zlar

o‘z-o‘zini anglash, o‘zlik, Atman, ong, ahamkara, hind falsafasi, Vedanta, Sankhya, Yoga, buddaviylik, anatta, ong konfiguratsiyasi, metafizika, gnoseologiya

Keywords

self-awareness, self, Atman, mind, ahamkara, Indian philosophy, Vedanta, Sankhya, Yoga, Buddhism, anatta, configuration of mind, metaphysics, epistemology

Ключевые слова

самосознание, Я, Атман, разум, ахамкара, индийская философия, Веданта, Санкхья, Йога, буддизм, анатта, конфигурация ума, метафизика, эпистемология.

Kirish

Insoniyat sivilizatsiyasi tarixida Hindiston o‘z-o‘zini anglash (self-realization) masalasini shunchaki intellektual izlanish emas, balki hayotning oliy maqsadi darajasiga ko‘targan noyob makon hisoblanadi. Hind tafakkur tizimi – "Men kimmanda?" degan fundamental savolga javob izlar ekan, shaxsni tana, ijtimoiy rol va vaqtinchalik hissiyotlar chegarasidan olib chiqib, uni cheksizlik va mutloqlik (Brahman) bilan bog‘laydi. Biroq, bu anglash jarayoni bir tekis kechmagan; u asrlar davomida turli diniy-falsafiy maktablar, ijtimoiy tabaqalanish (kasta tizimi) va shaxsiy erkinlik tushunchalari o‘rtasidagi murakkab nisbatlar hamda keskin konfrontatsiyalar maydonida shakllangan.

Ushbu maqolada hind madaniyatidagi o‘z-o‘zini anglashning metafizik asoslari — Atman va Brahman o‘rtasidagi dialektika, ijtimoiy burch (Dharma) va shaxsiy ozodlik (Moksha) o‘rtasidagi ziddiyatlar hamda qadimiy an‘analarning global individualizm bilan to‘qnashuvi tahlil qilinadi. Shuningdek, hind jamiyatida "menlik" tushunchasining nafaqat ma‘naviy yuksalish, balki ijtimoiy barqarorlik va madaniy o‘ziga xoslikni saqlashdagi o‘rni ilmiy nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi.

Hind falsafiy merosida ayniqsa, Upanishadlar va Vedanta maktabida o'z-o'zini anglashning eng oliy shakli — Atman (individual ruh) va Brahman (universal borliq) o'rtasidagi mohiyatan bir xillikni anglashdir.

Metafizik nisbat: Bu yerda shaxs o'zini jismoniy tana yoki ijtimoiy maqom sifatida emas, balki ilohiy borliqning bir qismi sifatida his etadi. Tat Tvam Asi "Sen o'shasan" printsipli hind intellektual tarixida o'zlikni anglashning eng yuqori cho'qqisi sifatida e'tirof etiladi.

Konfrontatsiya: Maya va Avidya. Insonning kundalik hayotida o'zligini noto'g'ri anglashiga sabab bo'luvchi "Maya" (illyuziya) va "Avidya" (bilimsizlik) tushunchalari o'rtasidagi kurash maqolaning markaziy muammolaridan biridir. Inson o'zining haqiqiy tabiatini anglash yo'lida o'z "ego"si "Ahankara" bilan doimiy konfrontatsiyaga kirishadi.

Varnashrama-Dharma insonning o'zligini anglash shaklini uning qaysi kastaga (varna) mansubligi va hayotining qaysi bosqichida (āśrama) ekanligi bilan bevosita bog'laydi. Bu tizim Bhagavad Gita (4.13) va Manu Smṛti (I asr) da tasvirlangan:

- Varnalar: Brāhmaṇa (bilim, o'qituvchi), Kṣatriya (jangchi), Vaiśya (savdogar), Śūdra (xizmatchi). Har biri svadharma (o'z vazifasi) orqali o'zlikni belgilaydi.
- Āśramalar: Brahmacharya (talabalik – empirik o'rganish), Gṛhastha (oilaviy – psixologik mas'uliyat), Vānaprastha (nafaqadagi – ichki tayyorgarlik), Saṁnyāsa (zohidlik – transsendent).

Bu tizim insonning ijtimoiy o'zligini qat'iy chegaralab qo'ygan: masalan, śūdra transsendent darajaga (saṁnyāsa) chiqa olmaydi, bu empirik darajani ustun qiladi. Sankhya-Yogada gunalar varnalarga mos: brāhmaṇa – sattva, śūdra – tamas. Advaitada Shankara varnashrama ni maya qismi deb hisoblaydi, ammo amaliyotda uni saqlaydi. Buddhismda esa (Jātaka rivoyatlarida) kasta rad etiladi, ammo ijtimoiy rol saqlanadi.

Nisbat va konfrontatsiya tushunchasi, ayniqsa hind falsafasi va eposlarida, shaxsning ichki erkinligi Moksha bilan jamiyat oldidagi majburiyatlari Dharma o'rtasidagi doimiy ichki kurashni ifodalaydi. Bu ziddiyat inson hayotining asosiy paradoksi: o'z ruhiy ozodligini izlash va bir vaqtning o'zida oila, jamiyat va kosmik tartib talablariga bo'ysunish.

Dharma va Moksha asosiy ma'nolari

- Dharma: Bu hinduizmda “to‘g‘ri yo‘l” yoki “burch” degani. Har bir insonning ijtimoiy roli kasta, oilaviy holat, kasbga mos majburiyatlari – masalan, askar uchun jang qilish, ota-ona uchun farzand tarbiyalash. Dharma jamiyatni mustahkamlaydi va tartibni saqlaydi, lekin u shaxsni “ishga bog‘lab” qo‘yadi.
- Moksha: Ruhiiy ozodlik, reenarnatsiya sikli samsaradan chiqish. Bu meditatsiya, o‘zini anglash va istaklardan voz kechish orqali erishiladi. Moksha shaxsiy intilish, ammo jamiyatdan ajralishni talab qilishi mumkin.

Bu ikkisi o‘rtasidagi nisbat – muvozanat izlash, konfrontatsiya esa to‘qnashuv: Dharma seni “majbur qiladi”, Moksha esa “ozod qiladi”.

Qadimgi epos Mahabharatadagi Bhagavad Gita bu ziddiyatni eng yorqin ko‘rsatadi. Jang maydonida Kurukshetra Arjuna – buyuk jangchi – qarindoshlari va ustozlari bilan jang qilishdan bosh tortadi:

- Arjuna shubhalari shaxsiy intilish: U o‘ldirishni gunoh biladi, ruhiy azob chekadi. Bu uning ichki Moksha intilishi – zo‘ravonlikdan qochib, tinchlik izlash.
- Krishna Dharma tarafdari: Xudo sifatida Krishna Arjuna’ni o‘zi rolini eslatadi: “Sen askarsan, dushmanlarni yo‘qot – bu sening Dharmang. Natijani o‘ylama, faqat burchingni bajar”. Krishna Karmayoga’ni o‘rgatadi: harakatni istaksiz bajar, shunda Mokshaga erishasan.

Natijada, Arjuna jangga kirishadi, lekin bu uning ichki konfrontatsiyasini hal qiladi: Dharma orqali Mokshaga yo‘l ochiladi.

O‘z-o‘zini anglash metodologiyasi hind an’anasida nazariyadan ko‘ra amaliy tajribaga asoslangan bo‘lib, Yoga va gnoseologik orqali Mokshaga erishishni nazarda tutadi. Bu yerda Jnana, Bhakti va Karma yoga’larining nisbatlari va konfrontatsiyalari muhim: ular raqobatlashsa-da, bir-birini to‘ldirib, ruhiy rivojlanishning dinamikasini yaratadi.

Hind falsafasida Vedanta, Upanishadlar o‘zlikni anglash uchun to‘rtta yoga bor, lekin maqolangizdagi uchasi markaziy:

- Jnana Yoga “Bilim yo‘li”: Intellektual tahlil orqali “Men kimman?” savolini hal qilish. Atman va Brahman birdirligini anglash.

Metod: Shravan, Manana, Nididhyasan. Shankara ustuni: faqat sof bilim Mokshaga yetkazadi, amallar ikkinchi darajali.

- Bhakti Yoga “Sadoqat yo‘li”: Xudoga muhabbat va taslim bo‘lish orqali anglash. Hissiy-ekstatik: qo‘shiq, ibodat, sevgi. Ramanuja tarafdari: bilim yetarli emas, faqat Xudoga sadoqat orqali birlashish mumkin.
- Karma Yoga “Amal yo‘li”: Bepul harakat – burchlarni istaksiz bajarish. Bhagavad Gita’da Krishna ta’kidlagan: natijani kutmasdan ishla, shunda ego yo‘qoladi va o‘zlik ochiladi.

Hindutva tarafdorlari Hindistonni asosan hindu sivilizatsiyasi sifatida talqin qiladi, sekulyarizm esa davlatni barcha diniy guruhlariga nisbatan neytral saqlashga intiladi. Shu sababli bu yerda konfrontatsiya faqat siyosiy emas, balki “Hindiston kimniki?” degan identitet savoliga borib taqaladi. Bu ziddiyat mustaqillikdan keyingi sekulyar davlat modeli bilan diniy millatchilikning raqobatini ifodalaydi.

G‘arb modernizatsiyasi, bozor iqtisodiyoti va iste’mol madaniyati ta’sirida shaxsning o‘zi haqidagi tasavvuri ham o‘zgardi. Tadqiqotlarda zamonaviy Hindistonda kollektivizm va individualizm birga yashayotgani, ayniqsa urban va yosh avlodda shaxsiy muvaffaqiyat, kasbiy o‘rish va iste’mol orqali o‘zini ifodalash kuchayayotgani ta’kidlanadi. Bu holat an’anaviy oilaviy, kastaviy yoki jamoaviy bog‘liqlikni zaiflashtirib, “men” markazli o‘zlikni kuchaytiradi.

Ahankara va Atman o‘rtasidagi konfrontatsiya hind psixologik-falsafiy tafakkurining eng muhim mavzularidan biridir. Bu ziddiyat shundan iboratki, inson ko‘pincha o‘zining vaqtinchalik rollari, yutuqlari va ijtimoiy mavqeini “men” deb qabul qiladi, aslida esa ular faqat tashqi qobiqdir.

Ahankara — bu “menlik”ning egoik shakli, ya’ni shaxsning o‘zini ism, lavozim, boyluk, obro‘ yoki ijtimoiy rol orqali tasavvur qilishi. U insonning kundalik hayotida zarur bo‘lishi mumkin, chunki aynan shu qatlam orqali biz jamiyatda faoliyat yuritamiz. Ammo muammo shundaki, Ahankara haddan tashqari kuchaysa, u insonni o‘zini boshqalardan ustun ko‘rishga, tanqidni qabul qilmaslikka va doimiy tasdiq izlashga olib keladi.

Atman esa bundan mutlaqo farq qiladi: u insonning o‘zgarmas, sof, ichki mohiyatidir. U lavozimga ham, boylikka ham, yoshga ham bog‘liq emas. Hind tafakkurida haqiqiy o‘zlik aynan Atman bilan bog‘lanadi, ya’ni insonning eng chuqur va o‘zgarmas qatlami shudir. Shuning uchun ruhiy taraqqiyotning maqsadi tashqi “men”dan ichki mohiyatga o‘tishdir.

Bu ikki qatlam o'rtasidagi asosiy muammo shundaki, Ahankara ko'pincha o'zini Atman o'rniga qo'yib oladi. Masalan, odam "men muvaffaqiyatliman", "men hurmatga loyiqman", "men biror kasb vakiliman" deb o'ylaydi va shu identitetni yo'qotishdan qo'rqadi. Natijada u o'zining haqiqiy ichki barqarorligini emas, balki tashqi tasdiqlarni himoya qila boshlaydi.

Bunday adashish ichki inqirozlarni keltirib chiqaradi. Agar shaxsning butun o'zligi mansabga, pulga yoki boshqalarning fikriga bog'langan bo'lsa, bu omillar yo'qolganda u o'zini bo'shliq ichida his qiladi. Shuning uchun mag'lubiyat, qarish, obro'ning pasayishi yoki ijtimoiy tanqid ko'pincha faqat tashqi yo'qotish emas, balki "men kimman?" degan chuqur inqirozni ham yuzaga keltiradi.

Shu nuqtai nazardan, ruhiy yetilishning asosiy vazifasi Ahankarani butunlay yo'q qilish emas, balki uni to'g'ri joyiga qo'yishdir. Ya'ni, ijtimoiy rolni o'ynash, lekin o'zingizni shu rol bilan cheklab qo'ymaslik. Hind psixologiyasida haqiqiy ozodlik ana shu farqni anglashdan boshlanadi.

Xulosa

Bugungi kunda yangi hind o'zligi bir yo'nalishda emas, balki bir nechta kuchning kesishmasida shakllanmoqda: milliy-diniy tiklanish, sekulyar fuqarolik modeli, global modernlik va shaxsiy individuallik. Shu bois uning kelajagi bitta qat'iy shaklga emas, balki doimiy qayta talqin qilinadigan, ichki ziddiyatlar orqali rivojlanadigan identitetga o'xshaydi.

Asosiy yo'nalishlar

- Milliy mustahkamlash: Hindutva kabi oqimlar hind o'zligini tarixiy sivilizatsion birlik sifatida mustahkamlashga urinadi.
- Fuqarolik va sekulyar makon: Konstitutsiyaviy Hindiston diniy xilma-xillikni saqlagan holda umumiy fuqarolik o'zligini mustahkamlashga intiladi.
- Individualizatsiya: Shahar hayoti, ta'lim, raqamli iqtisod va iste'mol madaniyati "men" markazli o'zlikni kuchaytirmoqda.
- Ma'naviy qayta talqin: An'anaviy Dharma, Moksha, Jnana, Bhakti va Karma tushunchalari zamonaviy hayotga mos ravishda qayta o'qilmoqda.

Yangi hind o'zligi ehtimol to'liq bir xil va yakdil emas, balki ko'p qatlamli bo'ladi. Unda bir vaqtning o'zida diniy meros, milliy g'oya, global iqtisodiy raqobat va shaxsiy erkinlik talabi mavjud bo'ladi. Bu esa uni kuchli ham, ziddiyatli ham qiladi.

Demak, bugungi hind o'zligining istiqboli "eski an'ana yoki g'arbcha modernlik" degan sodda tanlovda emas, balki ularning o'zaro moslashuvi va kurashida yotadi. Eng muhim savol shuki, Hindiston o'zining tarixiy-ma'naviy ildizlarini saqlagan holda, zamonaviy jamiyat uchun inklyuziv va barqaror identitet yarata oladimi. Shu savol yangi hind o'zligining kelajagini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. The Bhagavad Gita. (Eknath Easwaran translation). — Nilgiri Press, 2007.
2. The Upanishads. (Translated by Juan Mascaro). — Penguin Classics, 1965.
3. Shankara, A. The Crest-Jewel of Wisdom (Vivekachudamani). (Translated by Charles Johnston). — Theosophical University Press, 1946.
4. Radhakrishnan, S. Indian Philosophy (Vol. 1 & 2). — Oxford University Press, 2008.
5. Vivekananda, S. Jnana Yoga, Bhakti Yoga, Karma Yoga. — Advaita Ashrama, 2003.
6. Dasgupta, S. A History of Indian Philosophy. — Cambridge University Press, 1922-1955.
7. Srinivas, M. N. Social Change in Modern India. — University of California Press, 1966.
8. Karimov, R. Hindiston falsafiy va ijtimoiy fikri tarixi. — Toshkent: Sharq, 2005.
9. Mominov, I. M. Amir Temur davridagi falsafiy va ijtimoiy fikr. — Toshkent: Fan, 1970.
10. Jo'rayev, N. Tafakkur shafaqi: Sharq va G'arb falsafiy qiyosiy tahlili. — Toshkent: Ma'naviyat, 2010.